

Jan Wiktor Sienkiewicz

Gino Severini o polskim malarstwie.
Siedemdziesięciolecie wystawy
polskich malarzy-żołnierzy w Rzymie
w 1944 roku

W 2014 roku minęło siedemdziesiąt lat od, zorganizowanej w okresie drugiej wojny światowej, wystawy dzieł polskiego malarstwa *Mostra Polacca – Roma 1944*, zaprezentowanej w Rzymie, po zwycięstwie 2 Korpusu generała Władysława Andersa pod Monte Cassino¹. Przedmowę pt. *Polscy*

¹ Tekst Severiniego nie był do tej pory znany w polskiej literaturze fachowej. Po raz pierwszy został we fragmentach przytoczony w książce J. W. Sienkiewicza, *Artyści Andersa. Continuità e novità*, wyd. 1, Warszawa–Toruń 2013 (8.3. *Gino Severini o malarstwie polskim*), s. 345 n.; wyd. 2, Warszawa 2014 (8.3. *Gino Severini o malarstwie polskim*), s. 338 n. W 2014 r. ukazał się jako: G. Severini, *Polscy artyści malarze*, [w:] *Świadeictwa = Testimonianze*, t. 7, *W poszukiwaniu piękna. Polscy artyści plastycy we Włoszech (II poł. XIX i I poł. XX w.)*, red. E. Prządka, Rzym 2014, s. 265–274. Z uwagi na nowe ustalenia, dotyczące nierozpoznanej do tej pory m.in. twórczości S. Westwalewicza, M. Kościalkowskiego czy R. Burdyłły, niniejsze opracowanie naukowe tekstu Severiniego zostało poprawione i uzupełnione o najnowsze badania archiwalne oraz literaturę za lata 2012–2015 (w tym katalogi z wystaw, m.in. prac Z. Turkiewicza, z okazji 70. rocznicy bitwy o Monte Cassino w 2014 r.). Por. także: J. W. Sienkiewicz, *Gli artisti polacchi intorno al. Generale Władysław Anders. 1941–1949*, [w:] *Ricordare il 2o Corpo d'Armata polacco in Italia (1943–1946). Inter arma non silent Musae. Atti del Convegno del 23–24 aprile*

artyści malarze do katalogu wystawy napisał włoski malarz i krytyk sztuki Gino Severini². W swoim tekście Severini dokonał próby oceny wartości artystycznej oraz miejsca polskiej plastyki powstałej w warunkach wojennych (poczynając od sowieckich łagrów, poprzez lata pobytu na Bliskim i Środkowym Wschodzie oraz w Afryce) w odniesieniu do współczesnej sztuki europejskiej, a szczególnie włoskiej i francuskiej. Inicjatorem wystawy był bliski przyjaciel Gino Severiniego – Józef Jarema, który po okresie pobytu na Bliskim i Środkowym Wschodzie oraz w Afryce (w latach 1940–1944), jako żołnierz Samodzielnej Brygady Strzelców Karpackich, a następnie 2 Korpusu, przy wsparciu Oddziału Kultury i Prasy 2 Korpusu, zebrał i pokazał w Rzymie 127 prac 11 polskich artystów. Na wystawie swoje prace zaprezentowali: Józef Jarema (40 prac), Zygmunt Turkiewicz (22 prace samodzielne oraz cykl rysunków *Monte Cassino*, złożony z 14 kompozycji wykonanych na papierze), Edward Matuszczak (12 prac), Stanisław Westwalewicz (13 prac), Janina Bogucka (6 prac), Marian Kościalkowski (6 prac), Tadeusz Wąs (4 prace), Leopold Haar (3 prace), Stanisław Gliwa (2 prace), Józef Glett (3 prace, w tym jedna rzeźba). Wystawiono również dwie prace autorstwa, poległego w walkach o Monte Cassino, Romana Burdyłły³ oraz dzieła Henryka Siedlanowskiego (których spisu nie znajdujemy w katalogu wystawy).

2013 *promosso dell'Accademia Polacca delle Scienze, Biblioteca e Centro di Studi a Roma e della Fondazione Romana Marchesa J. S. Umiastowska*, red. P. Morawski, Rzym 2014, s. 115 n.; *idem, Wyprowadzeni z niehumanitarnej ziemi. Artyści wokół Andersa*, [w:] *Polska-Rosja. Sztuka polska, sztuka rosyjska i polsko-rosyjskie kontakty artystyczne XX–XXI wieku*, t. II, red. J. Malinowski, I. Gavrash i Z. Krasnopolska-Wesner, Warszawa-Toruń 2014, s. 409 n.

² Katalog wystawy, *Wystawa polskich malarzy żołnierzy*, Przedmowa Gino Severini, Rzym 1944. Wystawa została zorganizowana staraniem Oddziału Kultury i Prasy Polskiego Korpusu. W katalogu umieszczono rysunki Józefa Czapskiego. Wydrukowano 1500 egzemplarzy. Druk tekstu oraz reprodukcji czarno-białych wykonano w Soc. Editr. Di Novissima. Reprodukcje kolorowe wykonały Zakłady Cynograficzne „Agar”.

³ Dokonania J. Jaremy na polu działań związanych z organizacją polskiego życia artystycznego w warunkach wojennych, w ramach Armii Polskiej na Wschodzie, a następnie 2 Korpusu (1940–1944) oraz w tzw. okresie rzymskim (1944–1950), stanowią temat badawczy autora. Dotychczasowe ustalenia związane z artystą autor publikował w książce *Artyści Andersa. Continuità e novità*, wyd. 2, Warszawa 2014, s. 325 n. Por.: J. W. Sienkiewicz, *Józef Jarema – Art Club i XXIV Biennale di Venezia*, [w:] *Sztuka w Polsce 1945–*

Działalność Józefa Jaremy na polu artystycznym i organizacyjnym w latach 1940–1944, przed przybyciem na Półwysep Apeniński, stanowiła solidny grunt do przygotowanej i zaprezentowanej w Rzymie wystawy⁴. Dzięki niej plastyczne dzieła polskich artystów, powstałe poza Polską od września 1939 roku, stały się rodzajem biletu wizytowego sztuki polskiej lat wojennych, będąc jednocześnie ważnym głosem w międzynarodowym wówczas środowisku artystycznym, jakim był wyzwolony spod rządów Mussoliniego Rzym.

Opinia Gino Severiniego, który znał polskie malarstwo z okresu przedwojennego (szczególnie takich twórców, jak Jarema, którzy do Paryża przyjeżdżali z Polski po 1925 roku), stanowiła poważne wsparcie dla pozbawionych własnej ojczyzny młodych artystów. Włoski malarz w swojej rzymskiej pracowni przy Via Margutta 51⁵, poza Jaremą, przyjmował także innych polskich artystów, w tym m.in. Mariana Bohusza-Szyszkę i Mariana Kościalkowskiego⁶. Za Polkę uważano wówczas w Rzymie bliską przyjaciółkę Severiniego – malarzkę Gemmę Riccardi⁷, córkę włoskiego

–1970, red. J. Malinowski, E. Toniak i J. W. Sienkiewicz, Toruń 2015, 19–32; idem, *Józef Jarema i Art Club*, [w:] *Świadectwa = Testimonianze...*, t. 7, s. 375–390.

⁴ *O losach J. Jaremy, po opuszczeniu Polski w 1939 r.*, [w:] J. W. Sienkiewicz, *Artyści Andersa...*, wyd. 1, m.in. s. 39 n.

⁵ Adres rzymskiej pracowni G. Severiniego.

⁶ „Dziennik Jana Mariana Kościalkowskiego”, mps, AE, Toruń, m.in. s. 18 n. Polski artysta zanotował: „Byłem z Gemmą u Severiniego. Maleski żywy człowiek, ogolony, z długim, ostrym nosem i szczęką dużą w dużej twarzy, o szlachetnym wyrazie. Prace jego czyste i mądre. Nie mówiłem nic, bo cóż mówić, gdy obraz jest taki, jakim artysta go chce. On pokazał nam kilka obrazów. W pracowni wielkie manekiny, pulcinelle, arlekiny, ptaszki, maski, owoce i naczynia – drobny rysunek satyryczny, klasyczna równowaga, która on nazywa absolutną. U niego brak dramatu – pozostaje dekoracja i powierzchowna trochę poezja, odpoczynek. Nie brak natomiast martwego koloru – tego on pewnie nie chce, a jest. Cudne mozaiki, wpływ pompejańskich. Dałem mu paczkę papierosów”, s. 19.

⁷ G. Riccardi zmarła w 2012 r. Autor miał okazję (w 2011 i 2012 r.) przeprowadzenia rozmów o polskim Rzymie wojennym i polskich artystach w Wiecznym Mieście po 1945 r. podczas spotkań z artystką w byłej pracowni G. Severiniego (zamienionej na mieszkanie malarki) przy Via Margutta 51 w Rzymie. Po śmierci artystki w VII 2012 r. historyczna i kultowa zarazem dla międzywojennego, wojennego i powojennego Rzymu pracownia G. Severiniego przestała istnieć. Nowi właściciele, wzorem podobnych pracowni, zamieniają ją zapewne w deweloperski apartament. Por.: J. W. Sienkiewicz, *Gemma Riccardi – pittrice polacca z Via Margutta*, „Polonia Włoska. Biuletyn Informacyjny”, 2012, nr 1/2, s. 35 n.

rzeźbiarza Eleuterio Riccardi⁸, ożenionego z Ewą Szeps, polską Żydówką z Łodzi.

W obszernym, jak na katalogową przedmowę, tekście Severini odniósł się również do twórczości malarskiej, ważnych postaci ówczesnej włoskiej sceny artystycznej. Według jego opinii niewielu twórców znad Tybru w pełni zrozumiało i skorzystało w XX wieku z założeń i doświadczeń malarstwa postimpresjonistycznego. Za najbliższych francuskiej tradycji uznawał takich mistrzów jak Giuseppe Pelizza da Volpedo i Giacomo Balla, którzy – jak uważał – doświadczenia dywizjonizmu przyswoili i rozwinęli w mistrzowski sposób, wpływając swoimi dokonaniem między innymi na twórczość malarską Umberta Boccioniego, a także samego Severiniego⁹.

O dziełach Polaków zaprezentowanych w 1944 roku na rzymskiej wystawie polskich malarzy-żołnierzy Gino Severini pisał w katalogu:

„Wystarczy raz spojrzeć na »lettres de nobles« tych polskich malarzy by zdać sobie sprawę, że to Paryż – gdzie [Tadeusz] Makowski¹⁰, [Józef] Pankiewicz¹¹,

⁸ Por.: B. Donfrancesco, *Il Fornaciaio. Eleuterio Riccardi scultore*, Col Felice 1986. O artyście: <http://www.comune.colfelice.fr.it/eleuterio-riccardi.html>, dostęp: 11 I 2015.

⁹ Uzupełnienia umieszczono w nawiasach kwadratowych. Przy nazwiskach artystów (zwłaszcza włoskich) w Polsce mniej znanych oraz twórców ważnych dla odniesień do sztuki polskiej podano dłuższe noty w przypisach.

¹⁰ Ur. w 1882 r. w Oświęcimiu, zm. w 1932 r. w Paryżu. Malarz, rysownik i grafik działający od 1908 r. w Paryżu. W krakowskiej Akademii Sztuk Pięknych uczył się pod kierunkiem Józefa Unierzyskiego, Jana Stanisławskiego i Józefa Mehoffera. W 1909 r. wyjechał do Paryża. Tu wszedł w krąg artystów skupionych wokół Henry'ego Le Fauconniera. Poznał m.in. Alberta Gleizesa, Jeana Metzingera, Fernanda Légera, Aleksandra Archipenkę, Pieta Mondriana i Guillaume'a Apollinaire'a. W latach 1914–1915 przebywał w Bretanii u W. Ślewińskiego. Po 1928 r. ostatecznie wykrystalizował się indywidualny styl polskiego malarza. W jego kompozycjach nasiliła się ekspresjonistyczna tendencja. Artysta wykreował groteskową wizję ludzkiej egzystencji – świata zdominowanego przez maski i rekwiizyty. Za: I. Kossowska, *Tadeusz Makowski*, http://www.culture.pl/baza-sztuki-pelna-tresc/-/eo_event_asset_publisher/eAN5/content/tadeusz-makowski, dostęp: 20 XII 2014.

¹¹ Ur. w 1866 r. w Lublinie, zm. w 1940 r. w Marsylii. Jeden z pierwszych impresjonistów i symbolistów w polskiej sztuce przełomu XIX i XX w. Był inicjatorem nurtu kolorystycznego w polskim malarstwie lat 20. i 30. minionego stulecia. M.in: I. Kossowska, *Józef Pankiewicz*, http://www.culture.pl/baza-sztuki-pelna-tresc/-/eo_event_asset_publisher/eAN5/content/jozef-pankiewicz, dostęp: 20 XII 2014.

[Mojżesz] Kisling¹², Tytus Czyżewski¹³, [Henryk] Hayden¹⁴, [Ludwik] Marcoussis¹⁵ i wielu innych, których nazwiska uleciały mi z pamięci, dobrze reprezentowali wartości twórcze swego kraju. Dzięki tamtym artystom, wśród których kilku było moimi przyjaciółmi, potrafiłem ocenić powagę i umiłowanie, jakie wkładali w swoje poszukiwania Polacy.

U tych malarzy odnajduję tego samego ducha mocnej decyzji i to samo oddanie się absolutne sztuce. A trzeba rzeczywiście kochać namiętnie tę tajemniczą a niezmierną rzecz, co zwie się sztuką, by malować – będąc rzuconymi daleko od własnego kraju i tak ciężko doświadczonymi we wszystkich najintymniejszych uczuciach ludzkich.

¹² Ur. w 1891 r. w Krakowie, zm. w 1953 r. w Sanary-sur-Mer. Reprezentant École de Paris. Uczyl się w krakowskiej Akademii Sztuk Pięknych u J. Pankiewicza. W Paryżu mieszkał i tworzył na Montmartrze, w Bateau Lavoir. Malarstwo Kislinga przyrównuje się do nurtu Nowej rzeczowości. Za: I. Kossowska, *Mojżesz Kisling*, http://www.culture.pl/baza-sztuki-pelna-tresc/-/eo_event_asset_publisher/eAN5/content/mojzesz-moise-kisling, dostęp: 15 XII 2014.

¹³ Ur. w 1880 r. w Przyszowej k. Limanowej, zm. w Krakowie w 1945 r. Studia artystyczne odbył w 1902–1907 w krakowskiej ASP. Od 1907 r. mieszkał w Paryżu; od 1930 r. w Warszawie, zaś w latach 1917–1922 i od 1944 r. w Krakowie. Był jednym ze współorganizatorów i członkiem ugrupowania Formiści oraz współredaktorem pisma pod tym tytułem. M.in: <http://artyzm.com/artysta.php?id=301>; M. Wróblewska, *Tytus Czyżewski – „Akt z kotem”*, http://www.culture.pl/baza-sztuki-pelna-tresc/-/eo_event_asset_publisher/eAN5/content/tytus-czyzewski-akt-z-kotem, dostęp: 15 XII 2014.

¹⁴ Ur. w 1883 r. w Warszawie, zm. w 1970 r. w Paryżu. Należał do najwybitniejszych malarzy polskiego pochodzenia związanych ze środowiskiem École de Paris. Studia artystyczne rozpoczął w warszawskiej Szkole Sztuk Pięknych. Równoległe kształcił się także na Politechnice Warszawskiej. W 1907 r. wyjechał do Paryża, gdzie zapisał się do Académie „La Palette”. W czasie drugiej wojny światowej przebywał w południowej Francji, gdzie nawiązała się jego wieloletnia przyjaźń z S. Beckettem. Malował pejzaże, portrety i martwe natury. Za: I. Kossowska, *Henryk Hayden*, http://www.culture.pl/baza-sztuki-pelna-tresc/-/eo_event_asset_publisher/eAN5/content/henryk-hayden, dostęp: 20 XII 2014.

¹⁵ Ur. w 1878 r. w Warszawie, zm. w 1941 r. w Cousset k. Vichy. Reprezentant nurtu kubistycznego i surrealistycznego. Studiował w krakowskiej ASP pod kierunkiem J. Stanisławskiego i J. Mehoffera. W 1903 r. wyjechał do Paryża, gdzie kontynuował naukę w Académie Julian u Julesa Lefebvre’a. W 1927 r. w twórczości Markusa pojawiły się analogie do poetyki włoskiej *pittura metafisica*, ujawniło się pokrewieństwo z plastyczną wizją Giorgia de Chirico. Za: I. Kossowska, *Louis Marcoussis (Ludwik Kazimierz Markus)*, http://www.culture.pl/baza-sztuki-pelna-tresc/-/eo_event_asset_publisher/eAN5/content/louis-marcoussis-ludwik-kazimierz-markus, dostęp: 20 II 2012.

Pracować w warunkach materialnych i moralnych, w jakich pracowali ci malarze w rzadkich chwilach wolnego czasu – jest czymś powyżej wszelkich pochwał. Ale nie o tych sprawach chcemy pisać, za wiele byłoby o tym do mówienia. Malarze ci przedstawili się jako malarze i chcą, by oglądać ich jako takich. Poza tym słusznym ich stanowiskiem inna jeszcze przyczyna pociąga mnie i interesuje w ich pracach: jest to wspólne im przywiązanie do [Georgesa] Seurat’a¹⁶. Widzą oni w Seuracie najbardziej im odpowiadającego Mistrza; jakże zaś mógłbym się tym nie przejąć, skoro ja sam pojechałem do Paryża – wiele lat temu – właśnie dla Seurat’a, któremu zostałem wierny na całe życie. Każdemu wolno wybierać mistrza według własnej woli. Znałem pewnego akademika, który pojechał do Paryża, by odkryć [Eugène] Carrière’a¹⁷, ale też widziało się to w jego pracach.

We Włoszech nie rozumiano nigdy dobrze neoimpresjonizmu; [Giovanni] Segantini¹⁸, [Gaetano] Prevati¹⁹, [Angelo] Morbelli²⁰, [Enri-

¹⁶ Ur. w 1859 r., zm. w 1891 r. Wraz z P. Signacem był twórcą pointylizmu. Tworzył kompozycje figuralne i pejzaże – oszczędne w kompozycji, utrzymane w jasnym, harmonijnym kolorycie. Jego „klasyczne” malarstwo, wg W. Juszczaaka, „pewnymi swymi cechami wyprzedza abstrakcję geometryczną”. Por.: W. Juszczaak, *Postimpresjoniści*, Warszawa 2005, s. 224. Także: http://portalwiedzy.onet.pl/76022,,,seurat_george,haslo.html; http://pl.wikipedia.org/wiki/Georges_Seurat, dostęp: 21 XII 2014.

¹⁷ Ur. w 1849 r. w Gournay (Seine et Marne), zm. 1906 w Paryżu. W 1876 r. rozpoczął studia w École des Beaux-Arts w Paryżu. Od 1898 r. prowadził prywatną szkołę malarską Academie Carrière, której uczniami byli m.in. H. Matisse i A. Derain. Malarstwo Carrière ma charakter eklektyczny i spełniało wymogi oficjalnych salonów. Łączył cechy postimpresjonistycznego stylu i modernistycznej nastrojowości. Wg: <http://www.symbolizm.obrazy-olejne.org/eugene-carriere/98>, stan z dnia: 16 II 2012. Por.: http://en.wikipedia.org/wiki/Eug%C3%A8ne_Carri%C3%A8re, dostęp: 15 XII 2014.

¹⁸ Ur. w 1858 r. w Arco pod Trente, zm. 1899 r. w Schafbergu k. St. Moritz. Studiował w mediolańskiej Accademia di Belle Arti di Brera. Związał się z kręgiem ówczesnej bohemy. Był czołowym przedstawicielem neoimpresjonizmu włoskiego. Technika zbliżoną do dywizjonizmu malował kompozycje o jasnym, świetlistym kolorycie. Por.: <http://www.symbolizm.obrazy-olejne.org/giovanni-segantini-malarz/182/>, dostęp: 1 I 2015.

¹⁹ Ur. w 1852 r. w Ferrarze, zm. w Lavagna w 1920 r. Studiował w mediolańskiej Accademia di Belle Arti di Brera. Początkowo uprawiał malarstwo akademickie. W latach 1890–1891 w twórczości malarza pojawiają się prace dywizjonistyczne, z wykorzystaniem doświadczeń francuskiego pointylizmu, ze szczególnym naciskiem na efekty świetlne. Por.: M. C. Bonisolli, *Gaetano Prevati (Ferrara 1852 – Lavagna 1920)*, http://www.articerca.com/pittori_italiani_ottocento/p/previati%20gaetano/gaetano%20previati%20biografia, dostęp: 3 I 2015.

²⁰ Ur. w 1854 r. w Alessandrii, zm. w 1919 r. w Mediolanie. Uczęszczał do Accademia di Belle Arti di Brera w Mediolanie. Po okresie twórczości w konwencji realistycznej, po 1890 r.

co] Lionne²¹ i inni przejęli teorię działania plamy kolorowej jako środka [dla – przyp. J. W. S.] lepszego osiągnięcia efektów naturalistycznych światła i kształtu; tylko [Giuseppe] Pelizza da Volpedo²² i Giacomo Balla²³ zrozumieli wartość dywizjonizmu. Ten ostatni pomógł zrozumieć go [Umberto] Boccioniemu²⁴ i mnie. To skłoniło mnie do zajęcia miejsca w pociągu do Paryża.

Neoimpresjonizm nie jest »środkiem« realistycznym czy naturalistycznym; jest środkiem poetyckim, sposobem transpozycji koloru i tworzenia w nim poezji. Stało się to dla mnie jasnym [kiedy] zaledwie ujrzałem oryginały [Georges] Seurat'a, a potem [Paula] Signac'a²⁵ i [Henri-Ed-

w jego malarstwie pojawił się pointyizm. Zamieszkał na prowincji w Rosignano Monteferrato, skąd pochodzi wiele jego kompozycji plenerowych. Malował również górskie pejzaże z Casale. Na początku XX w. podjął zagadnienia związane z macierzyństwem i życiem oraz inspirował się pejzażem morskim. Zob.: http://www.artericerca.com/artisti_italiani_ottocento/m/morbelli%20angelo/angelo%20morbelli%20biografia.htm, dostęp: 7 I 2015.

²¹ Lionne, pseudonim Enrico Della Lioness. Ur. w 1865 r. w Neapolu, zm. również w Neapolu w 1921 r. W początkach kariery pracował w Rzymie jako ilustrator „Giornale di Roma”. Malarstwu poświęcił się po 1895 r., stosując w swoich kompozycjach technikę pointylistyczną. Zob.: <http://www.treccani.it/enciclopedia/enrico-lionne>, dostęp: 10 I 2015.

²² Ur. 1858 r., zm. w 1907 r. Pochodził z Volpedo. Ukończył Accademia di Belle Arti di Brera w Mediolanie, po czym zdecydował się na staż w rzymskiej Accademia di San Luca, a następnie w Wolnej Szkole Aktu w Akademii Francuskiej w Villa Medici. Uważany jest za malarza neoimpresjonistycznego, wyśmienicie posługującego się techniką pointyizmu. Por.: <http://www.pellizza.it/>, dostęp: 10 I 2015.

²³ Ur. w Turynie w 1871 r., zmarł w Rzymie w 1958 r. Jest jednym z twórców włoskiego futuryzmu. Studiował w Turynie, po czym w 1895 r. przeniósł się do Rzymu. Po pierwszej wojnie światowej uprawiał częściej malarstwo figuratywne. Za: http://portal-wiedzy.onet.pl/55712,balla_giacomo,haslo.html oraz: <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/50455/Giacomo-Balla>, dostęp: 10 I 2015.

²⁴ Ur. w Reggio di Calabria, na południu Włoch. W 1897 r. skończył Instytut Techniczny w Katanii i przeniósł się do Rzymu. Tutaj poznał Maria Sironiego oraz Gina Severiniego. Uczęszczał do pracowni Giacomina Balli. W 1911 r. uczestniczył w pierwszej znaczącej ekspozycji futurystów w Mediolanie. Konstruował formy za pomocą przenikających się nawzajem płaszczyzn, komponując obraz wg reakcji przedmiotów na światło. W 1913 r. Boccioni zarzucił dotychczasowe tematy (tłum, miasto, ulicę) i starał się przedstawić na płótnie szybkość. Za: http://pl.wikipedia.org/wiki/Umberto_Boccioni, dostęp: 10 I 2015.

²⁵ Ur. w 1863 r. w Paryżu, zm. w stolicy Francji w 1935 r. Malarz – współtwórca i teoretyk neoimpresjonista, jeden z uczniów G. Seurata. Jak podkreśla W. Juszcak, artysta

mond] Cross'a²⁶ idących dalej tą drogą. Jednakże nie wszystkie możliwości, zawarte w dziele Seurat'a, przyswoili sobie Signac i inni kontynuatorzy. [Henri] Matisse²⁷ rozumiał trudności tej drogi (którą kroczył także wielki [Vincent] van Gogh)²⁸; nie czując w sobie samym uczuciowego podobieństwa z Seratem, zaniechał jej i zwrócił poszukiwania swe ku szerokim intensywnym kontrastom poprzez wielkie kolorowe płaszczyzny. Można jednak kontynuować neoimpresjonizm w swej własnej linii, trzeba tylko znaleźć we formie to, co zostało znalezione w dziedzinie koloru, to znaczy dywizjonizm formy. Oto rozwiązanie, które mi podsunął Seurat. Odtąd tyle możliwości stanęło przede mną i przed innymi.

To właśnie znowu nasunęli mi [się] na myśl ci polscy malarze. Sądzę zatem, że mieli oni najzupełniejszą słuszość oprzeć się o Seurat'a, jako o punkt wyjścia. Bardziej świadomi od dywizjonistów włoskich, przyjęli na ogół metodę tę w dążeniu do »malarskości«, a nie do realizmu. Z różnym szczęściem w swych osiągnięciach zbliżają się już to do [Pierre]

„malował początkowo pod silnym wpływem impresjonistów, głównie Moneta. W 1884 r. na I Salonie Niezależnych, poznał Seurata i uległ jego koncepcjom artystycznym, które razem z nim rozwijał dalej i uściślał. Był współzałożycielem Stowarzyszenia Artystów Niezależnych (Société des Artistes Independents), któremu przewodniczył Odilon Redon”.

Wg: W. Juszcak, *op. cit.*, s. 224.

²⁶ Ur. w 1856 r., zm. w 1910 r. Uważany jest za wybitnego malarza drugiej fazy francuskiego postimpresjonizmu. Wywarł wpływ na malarstwo H. Matissa, a jego poszukiwania twórcze miały wpływ na rozwój fowizmu. Współpracował z Seuratem i Signakiem, od których przejął technikę pointyilizmu. Uczestniczył w artystycznym Salonie Niezależnych w 1884 r. Malował przede wszystkim akty, pejzaże i portrety. Za: http://en.wikipedia.org/wiki/Henri-Edmond_Cross, dostęp: 18 II 2012 oraz: W. Juszcak, *op. cit.*, s. 219.

²⁷ Ur. w 1869 r. w Le Cateau-Cambrésis w Pikardii, zm. w 1954 r. w Nicei. Uważany jest za najsłynniejszego fowistę. Studiował w paryskiej Szkole Sztuk Pięknych, będąc m.in. uczniem Gustava Moreau. Poza malarstwem, Matisse był także autorem malowideł ściennych, ilustracji do książek wykonywanych techniką litografii, akwaforty i drzeworytu, zajmował się również projektowaniem dekoracji i kostiumów teatralnych. Za: <http://www.swiatobrazu.pl/henri-matisse-z-apatrem-arcydziela-sztuki-w-objektywie-25403.html>, dostęp: 4 I 2015.

²⁸ Ur. w 1853 r. w Pfanhaus von Groot-Zundert, zm. w 1890 r. W Auvers-sur-Oise. Wpływ na jego sztukę miało malarstwo holenderskie oraz obrazy Rubensa i drzeworyty japońskie. Poznał też impresjonistów, m.in.: Pissarra, Degasa, Toulouse-Lautrecka, Seurata i Gauguina. Płótna artysty wywarły znaczny wpływ na ekspresjonistów niemieckich i fowistów. Za: W. Juszcak, *op. cit.*, s. 221. Także, m.in.: <http://vangogh.trigger.com.pl/vangogh/dziela/dziela.htm>, dostęp: 5 I 2015.

Bonnarda²⁹, już to (w usiłowaniach uproszczenia) do Matisse'a. W każdym razie to jest ta droga aktywności malarskiej, nie tracąca z oczu swego celu, która pozwala na rozwój własnych zalet w nieskończoność. Wielka niezależność i bezinteresowność wiodą i ponoszą tę małą grupę malarzy, u których odnajduję w stanie czystym tego »ducha, wiecznego rewolucjonistę«, tak mi się podobają, a który animował młodość wszystkich moich paryskich kolegów.

W istocie widzi się niezaprzeczony postęp i rozwój w ostatnich pracach – w porównaniu z najdawniejszymi. Dywizjonizm rozszerza się w zgodzie z formą i godną jest pochwały wola osiągnięcia formy coraz bardziej lirycznej, pełnej fantazji i swobody, z upraszczaniem się i wyzwaniem się koloru.

»Deformacje«, których dopuszczają się, nie są z góry powziętym, karykaturalnym sensem powierzchownego modernizmu, ale jawią się jako głęboka konieczność, zmuszająca ich do przemiejscowienia konturów, dla zorganizowania całości płaszczyzny obrazu, który dzięki temu osiąga całą swoją ekspresję. Mogą one być mniej lub więcej śmiałe, bardziej lub mniej poetyckie i udane. Nam wystarcza obrazek wielkości kartki pocztowej, by wiedzieć, że ma się do czynienia z »malarskością«. Ta nowa koncepcja »wyraza«, nowa »ekspresywność« kształtów jest jednym z aktualnych osiągnięć i rozstrzygnięć sztuki malarskiej. W sztuce istotnym jest zrozumienie położenia i opanowania go. Sytuacją współczesnego malarstwa są odkrycia na polu poezji. Pojęli to dobrze nasi przyjaciele Polacy i usiłują je urzeczywistniać.

Nie chodzi tu o krytykowanie i pochwały tego czy innego malarza. Każdy z nich wedle swych twórczych możliwości wspina się ku królestwu metafizyki. Jeśli jednak chcielibyśmy zdać sobie sprawę z wysiłku indywidualnego, wielce dyskretnie objawiającego się w tej grupie, będzie słusznym podkreślić pojęcie koloru bardzo osobistą, charakteryzującą we wszystkich

²⁹ Ur. w 1867 r., zm. w 1947 r. Studiował malarstwo w École des Beaux-Arts i w Académie Julian w Paryżu. Uczestniczył w powstaniu grupy Nabis. „Był jednym z najwybitniejszych przedstawicieli dwudziestowiecznego koloryzmu (najczęściej – i błędnie – określanego jako postimpresjonizm). Silnie oddziałal na twórczość Józefa Pankiewicza, a przez niego na członków grupy K.P.”. Cyt. za: W. Juszczyk, *op. cit.*, s. 219.

stadiach dzieło Jaremy Józefa³⁰. On także zaczynał w oparciu o Seurat'a, by potem pójść ku następnemu etapowi drogi, do muzyczności Bonarda.

Młody Zygmunt Turkiewicz³¹ ma, poza swoimi interesującymi poszukiwaniami malarskimi, serię rysunków, inspirowanych tragizmem bitwy o Monte Cassino³²; wszystkie są pełne wyrazu, a wiele z nich osiąga

³⁰ Jarema zaprezentował na wystawie 32 kompozycje malarskie oraz 8 rysunków – wg numeracji katalogowej: 1) *Akt*, 2) *Martwa natura*, 3) *Akt*, 4) *Kontur kolorowy*, 5) *Martwa natura wieczorna*, 6) *Martwa natura*, 7) *Pejzaż dywizjonistyczny* (Ain Karem), 8) *Martwa natura dywizjonistyczna*, 9) *Martwa natura*, 10) *Kwiaty*, 11) *Portret pułk. T.*, 12) *Akt*, 13) *Martwa natura*, 14) *Portret*, 15) *Notatka*, 16) *Balkon*, 17) *Kwiaty*, 18) *Beyrouth*, 19) *Jerozolima*, 20) *Notatka*, 21) *Akt*, 22) *Kwiaty*, 23) *Notatka*, 24) *Meczet Omana*, 25) *Brzoskwinie I*, 26) *Brzoskwinie II*, 27) *Żołnierz*, 28) *Notatka*, 29) *Lungotevere*, 30) *Ogród*, 31) *Notatka*, 32) *Studium*, 33–40) rysunki.

³¹ Malarz zaprezentował 14 rysunków z cyklu *Monte Cassino* oraz 22 szkice z Bliskiego Wschodu, studia martwych natur i pejzaży – wg numeracji katalogowej: 41) *Minaret Muradia*, 42) *Czerwone kwiaty*, 43) *Pejzaż z Tel-Awivu*, 44) *Kwiaty w żółtym flakonie*, 45) *Kościół św. Giacomo*, 46) *Zabawa*, 47) *Pejzaż z Rzymu*, 48) *Kwiaty II*, 49) *Małe kwiaty*, 50) *Pejzaż*, 51) *Studium*, 52) *Pejzaż*, 53) *Kwiaty*, 54) *Różowy akt*, 55) *Notatka z Motoli*, 56) *Szkic I*, 57) *Notatka z Bagdadu*, 58) *Notatka z Mosulu*, 59) *Notatka z Kaira* [winno być: Kairu – przyp. J. W. S.], 60) *Notatka z Iraku*, 61) *Szkic II*, 62) *Wazeria-Bagdad*, 63–77) cykl rysunków *Monte Cassino*). Ur. w 1912 r. w Warszawie, zm. w 1973 r. w Londynie. Od 1943 r. służył w szeregach 2 Korpusu Polski, z którym walczył pod Monte Cassino. Po zakończeniu walk pozostał we Włoszech. W 1946 r. jego prace były częścią zorganizowanej w Rzymie wystawy prac 12 polskich malarzy, którzy tworzyli obrazy o tematyce związanej z walką o Monte Cassino. W 1947 r. zamieszkał w Londynie, gdzie nawiązał kontakty ze środowiskiem polskich artystów plastyków i stał się jednym z jego członków. Zginął tragicznie potrącony przez samochód w 1973 w Londynie. M.in. za: http://pl.wikipedia.org/wiki/Zygmunt_Turkiewicz, stan z 7 I 2015. także: A. Zielińska, *Zygmunt Turkiewicz – Żołnierz spod Monte Cassino*, <http://www.poranny.pl/apps/pbcs.dll/article?AID=/20090528/ALBUMB/117430598>, dostęp: 1 I 2015; J. W. Sienkiewicz, *Polskie galerie sztuki w Londynie w drugiej połowie XX wieku*, Lublin–Londyn 2003, m.in. s. 129, 139, 146, 150 n. Zgromadzone w zbiorach Muzeum Uniwersyteckiego UMK oraz toruńskiego Archiwum Emigracji dzieła sztuki oraz dokumentacja archiwalna Z. Turkiewicza, opracowywane są obecnie w ramach projektu Narodowego Programu Rozwoju Humanistyki: „Inwentaryzacja i opracowanie spuścizn archiwalnych i kolekcji dzieł sztuki polskich artystów w Wielkiej Brytanii w XX wieku w zbiorach Biblioteki Uniwersyteckiej w Toruniu – Kolekcja Archiwum Emigracji i Muzeum Uniwersyteckiego” (2012–2017), kierowanego przez J. W. Sienkiewicza.

³² Prace z cyklu *Monte Cassino*, znajdujące się obecnie w zbiorach Archiwum Emigracji Biblioteki Uniwersyteckiej UMK, prezentowane były od 6 VI do 31 VII 2014 r. w MUT z okazji przypadającej w 2014 r. 70. rocznicy bitwy o Monte Cassino. Por.: *Monte Cassino w Muzeum Uniwersyteckim*, [---

362](http://www.bu.umk.pl/aktualnosci/-/as-</p></div><div data-bbox=)

plan transpozycji, rzadko dostępny artystom naszych czasów, kiedy stawiają sobie zadanie ilustrowania czynu o tak epicznej skali.

O Edwardzie Matuszczaku³³, który pozostaje w Egipcie (koledzy z grupy prezentują tylko kilka jego dawnych prac z 1943 roku) można powiedzieć tyle, że ma instynkt malarskiego temperamentu³⁴.

W ramach teoretycznej bazy, która stwarza z tych malarzy grupę bardzo jednolitą, należy postawić także dobre malarstwo Stanisława Westwalewicza³⁵.

set_publisher/3Nb0/content/monte-cassino-w-muzeum-uniwersyteckim/476756; *Monte Cassino. Szkice wojenne*, <http://www.torun.pl/pl/monte-cassino-szkice-wojenne>; *Czerwone maki pod Kopernikiem*, <http://www.torun.pl/pl/czerwone-maki-pod-kopernikiem>, dostęp: 11 I 2015.

³³ Malarz wystawił 12 prac wykonanych ołówkiem oraz techniką akwarelową. W tym martwe natury i pejzaże - wg numeracji katalogowej: 78) *Schody*, 79) *Martwa natura*, 80) *Kwiaty*, 81) *Martwa natura*, 82) *Akwarela I*, 83) *Akwarela II*, 84) *Rabin*, 85) *Pejzaż*, 86) *Rysunek*, 87) *Rysunek II*, 88) *Rysunek III*, 89) *Notatka*. Ur. w 1906 r. w Tymbarku, zm. w 1965 r. w Paryżu. Przed drugą wojną światową studiował pod kierunkiem W. Jarockiego, F. Pautscha i W. Weissa w Akademii Sztuk Pięknych w Krakowie oraz u J. Pankiewicza w paryskiej filii tejże Akademii. Po studiach mieszkał we Francji. Utrzymywał jednak stały kontakt z krajem, często nadsyłając prace na organizowane w Polsce wystawy. Zajmował się także rzeźbą. Por.: J. W. Sienkiewicz, *Kolorowy kontur i kontrast cykliczny? List Mariana Bobusza-Szyszko do Józefa Jaremy*, „Archiwum Emigracji. Studia–Szkice–Dokumenty”, r. 2011, z. 1/2 (14/15), s. 348 n.

³⁴ Prace artysty, powstałe w 1941 i 1942 r. w Egipcie znajdują się m.in. w zbiorach Muzeum w Aleksandrii. Wykonane w 2012 r. fotografie tych prac w archiwum autora.

³⁵ Pokazał na wystawie 13 prac, w tym studia i rysunki z natury, pejzaże m.in. z Bagdadu, kwiaty i jeden akt – wg numeracji katalogowej: 90) *Pejzaż z Bagdadu*, 91) *Pejzaż I*, 92) *Pejzaż II*, 93) *Pejzaż III*, 94) [brak numeru – błąd drukarski – przyp. J. W. S.], 95) *Pincio*, 96) *Martwa natura*, 97) *Kwiaty I*, 98) *Akt*, 99) *Martwa natura II*, 100) *Studium I*, 101) *Studium II*, 102) *Rysunek I*, 103) *Rysunek II*. Ur. w 1906 r. w Kozienicach, zm. w 1997 r. w Tarnowie. Studiował w ASP w Krakowie w latach 1928–1933, pod kierunkiem profesorów W. Jareckiego, I. Pieńkowskiego, K. Frycza i F. Pautscha. Pierwsza indywidualna wystawa jego prac odbyła się w Pałacu Sztuki w Krakowie w 1937 r. Po 17 IX 1939 r. dostał się do niewoli radzieckiej, do 1941 r. był więziony w obozach w Kozielsku, a później w Griażowcu. Po wybuchu wojny radziecko-niemieckiej wstąpił do Armii Polskiej gen. Andersa. Został przydzielony do polowej drukarni wydającej tygodnik „Orzeł Biały”, a później do sekcji graficznej Oddziału Oświaty 2 Korpusu w Neapolu. Po zakończeniu wojny pozostał w Rzymie i wziął udział w pracach założycielskich międzynarodowego stowarzyszenia artystów *Circolo Artistico Internazionale*. Później wyjechał do Wielkiej Brytanii. Powrócił do Polski w VI 1947 r. W 1951 r. zamieszkał w Pilźnie, a od 1962 r. w Tarnowie. Twórczość S. Westwalewicza to przede wszystkim malarstwo sztalu-

Janina Bogucka³⁶ jest jedyną kobietą, wśród tych malarzy, ale przedstawia – tak jak oni – prócz innych pozytywnych stron, dosyć siły i męskości, by godnie dotrzymywać swoim kolegom.

Co do rysunków Romana Burdyłły³⁷, który poległ w bitwie pod Casinno, nasuwają one każdemu umysłowi niepozbawionemu wrażliwości, serca i jasności, świadomość bolesnej i tragicznej ofiary takich młodych sił, potrzebnych Ojczyźnie, kiedy przyjdzie odbudowywać to, co zburzyli nieodpowiedzialni barbarzyńcy.

Liczne rysunki [Henryka] Siedlanowskiego³⁸ niepozbawione są ekspresji i poezji, jak również rzeźba [Adolfa] Gletta³⁹, i obok nich płót-

kowe, martwe natury, pejzaże i portrety, a także akwarele. Zajmował się także sztuką sakralną. Por.: M. Borszowska, „W służbie Bogu, Ojczyźnie, sztuce”. Stanisław Westwalewicz (1906–1997). Biografia, mps, Akademia Pedagogiczna im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie, Kraków 2007. Por.: *Stanisław Westwalewicz (1906–1997) – Włoskie pejzaże – kolejna wystawa w cyklu Tarnowscy Artyści w Galerii Muzealnej*, <http://www.muzeum.tarnow.pl/aktualnosci.php?id=228>; http://pl.wikipedia.org/wiki/Stanis%C5%82aw_Westwalewicz, dostęp: 6 I 2015. Także: *Pilzno w obrazach Stanisława Westwalewicza*, <http://www.pilzno.um.gov.pl/wydarzenia/pilzno-w-obrazach-stanislaw-westwalewicza>; <http://www.dkpilzno.pl/aktualnosc,291.html>, dostęp: 10 I 2014.

³⁶ Artystka zaprezentowała 6 swoich prac, dwie „notatki”, pejzaż, scenę z obozu oraz kwiaty – wg numeracji katalogowej: 104) *Pejzaż*, 105) *Kwiaty*, 106–109) *Rysunki*, 110) *Notatka I*, 111) *Notatka II*, 112) *W obozie*.

³⁷ Na wystawie zaprezentowano jedynie dwie prace malarza: 133) *Studium*, z 1943 r. oraz 134) *Rysunek*, z 1944 r. Malarz ur. w 1911 r. w Moskwie (w katalogu wystawy widnieje Wilno jako miasto, z którego artysta pochodził), zginął 12 V 1944 r. pod Monte Cassino. W 2013 r. rodzina artysty ujawniła, uważane za zaginione w 1944 r., prace Burdyłły. Są to w przeważającej większości rysunkowe szkice (niewielkich rozmiarów) na papierze i kartonie oraz kilka prac olejnych oraz w technice mieszanej na kartonie. Przechowywane były w Krakowie, od zakończenia drugiej wojny światowej, jako pamiątki rodzinne. Znanemu autorowi artykułu z dokumentacji fotograficznej, dzięki uprzejmości rodziny artysty. Kopie fot. w arch. autora. Artysta pochowany jest na cmentarzu Monte Cassino. Pomnik malarza, zob.: <http://www.cmentarzmontecassino.com.pl/index.php?option=com>, dostęp: 6 I 2015.

³⁸ Żył w latach 1906–1979. Kształcił się w ASP w Krakowie, a następnie w Warszawie. Po drugiej wojnie światowej przebywał w Wielkiej Brytanii. Prace artysty znajdują się m.in. w zbiorach Muzeum Okręgowego w Częstochowie oraz w Muzeum Sztuki w Łodzi. Za: <http://www.artinfo.pl/?pid=galleries&sp=offers&cid=20368&lng=1>, dostęp 7 I 2015.

³⁹ Wystawił 3 prace wykonane w 1944 r. - wg numeracji katalogowej: 130) *Głowa żołnierza*, 131) *Studium*, 132) *Studium*. Nie posiadamy bliższych informacji o twórczości malarza. Jego prace wspomniane są przy okazji wystaw zbiorowych polskich twórców

no Henryka [winno być Leopolda – przyp. J. W. S.] Haara⁴⁰. Wszyscy oni mają coś ze wspólnoty, jaką cechował paryski »Salon Jesienny«, a która powstaje z faktu, że są bliscy sobie i wobec tego myślą o swojej sztuce, o swoim malarstwie podobnie, realizując je »podobnymi« środkami⁴¹.

Nie braknie – właśnie z powodu tej zgodności – krytyk i zastrzeżeń spóźnionych szermierzy indywidualizmu, tych samych, którzy nazajutrz będą wzdychać do zbiorowej sztuki prymitywów. A jakaż to w gruncie rzeczy przyczyna skłania nas do podziwiania tych mistrzów przeszłości?

Mówi o tym, jakże jasno, Renoir w swym liście do Henryka Motteza⁴². Píše on, że mistrzowie ci nie pracowali dla zrobienia majątku, dla

w Rzymie. M.in.: F. Bellonzi, *Le Arte. La mostra polacca al Circolo Artistico*, „Domenica” 1944, nr 18, s. 7; F. R., *Galeria. Mostra dei Pittori Polacchi attualmente all’armi*, „Giovani” 1945, z 8 VII.

⁴⁰ Malarz zaprezentował na rzymskiej wystawie 3 prace – wg numeracji katalogowej: 125) *Piazza di Spagna*, 126) *Tempera I*, 127) *Tempera II*. Bracia Leopold i Zygmunt Harowie opracowali graficznie m.in. książkę M. Wańkowicza, *Bitwa o Monte Cassino*, Wydawnictwo Oddziału Kultury i Prasy 2 Polskiego Korpusu, Rzym 1945–1946. Leopold Haar ur. w 1910 r. w Tarnowie, zm. w Sao Paolo w 1954 r. Studiował w ASP w Krakowie, specjalizując się w sztuce użytkowej. Podczas drugiej wojny światowej wyjechał do Włoch, skąd w 1946 r. wyemigrował do Brazylii. W 1951 roku został profesorem sztuki i projektowania przemysłowego w Instytucie Sztuki Współczesnej Muzeum w Sao Paulo. Wykonał wiele dekoracji witryn sklepowych w stolicy Brazylii. Równoległe do sztuki dekoracyjnej i użytkowej zajmował się malarstwem, grafiką oraz rzeźbą. Jego prace mają charakter dzieł abstrakcyjno-geometrycznych. Por.: http://www.itaucultural.org.br/aplicexternas/enciclopedia_ic/index.cfm?, dostęp: 9 I 2015.

⁴¹ Włoski krytyk nie wspomina nic na temat sześciu zaprezentowanych na wystawie prac J. M. Kościalkowskiego – wg numeracji katalogowej: 113) *Hold Persji*, 114) *Bitwa*, 115) *Sbat el Arab*, 116) *Mur placzu*, 117) *Rysunek*, 118–120) *Szkice*. Zgromadzone w zbiorach Muzeum Uniwersyteckiego UMK oraz toruńskiego Archiwum Emigracji dzieła sztuki oraz dokumentacja archiwalna J. M. Kościalkowskiego, opracowywane są obecnie w ramach projektu Narodowego Programu Rozwoju Humanistyki: „Inwentaryzacja i opracowanie spuścizn archiwalnych i kolekcji dzieł sztuki polskich artystów w Wielkiej Brytanii w XX wieku w zbiorach Biblioteki Uniwersyteckiej w Toruniu – Kolekcja Archiwum Emigracji i Muzeum Uniwersyteckiego” (2012–2017), kierowanego przez J. W. Sienkiewicza. Severini nie omawia również prac T. Wąsa – wg numeracji katalogowej: 121) *Grafika I*, 122) *Grafika II*, 123) *Grafika III*, 124) *Rysunek*, oraz 2 prac S. Gliwy – wg numeracji katalogowej: 128) *Grafika I*, 129) *Grafika II*.

⁴² Ur. w 1809 r., zm. w 1897 r., francuski malarz akademicki, uprawiający również fresk. Studiował w paryskiej École des Beaux-Arts, m.in. pod kierunkiem François-a-Edouarda Picot, a następnie jako wolny student u Dominique Ingresa. Malował prze-

zdobywania posiadłości, ale dla celu bezinteresownego, dla zdobycia nieba. Wspólne religijne uczucie owiewające kunszt mistrzów i wspólnota rzemiosła pozwoliły im wspiąć się dzięki zbiorowej jedności, do której tęsknimy dzisiaj nadmiernie.

Nasi polscy przyjaciele są podobnie religijni i bezinteresowni jak owi mistrzowie, a stawiają tak wysoko swój cel i swoje ludzkie uczucia (i właśnie to jest religią i miłością ojczyzny), iż wypełniając swój żołnierski obowiązek równocześnie pracują dla sztuki.

Że prace ich są więcej lub mniej doprowadzone do końca, to na dziś sprawa drugorzędna. To, co ważne, to duch, jaki ich ożywia (który nie może nie znaleźć swojej formy w odpowiedniej chwili); ten duch dowodzi, że wspólna sztuka jest jeszcze możliwa, byle artyści posiadali tę samą wiarę i ten sam kunszt. Zdaje się – niestety – iż jednej i drugiej rzeczy daleko jeszcze do wejścia na porządek dzienny.

Nie należy sądzić według tego co powiedziałem, że ci polscy artyści mieliby się ograniczać do oglądania, studiowania i zgłębiania Seurat'a. Są oni aż za dobrze zorientowani w całym malarstwie francuskim, (które bez hipokryzji przyjęli za podstawę), by mogli ograniczyć się tylko do tej jednej metody, choćby najbardziej wzniosłej. Za przykładem [Tadeusza] Makowskiego, Haydena i innych, oni również znają kubizm, i nie uważają bynajmniej tendencji tej za chwilowe dociekania pewnej grupy malarzy. Kubizm, mimo zepsucia go przez kapitalistyczny merkantylizm, jest i będzie zawsze w istocie swojej żywym, dotknął bowiem punktów zagadnienia malarskości, które są niezmiennie, a dzięki temu dotyczą zarówno przeszłości, jak i teraźniejszości i jutra. Malarskość (i poezja, którą ona w sobie zawiera) nie jest ani sprawą dzisiejszą ani jutrzejszą: *jest* w obrazie albo jej *nie ma*. Nie tu miejsce do wyjaśniania naszej myśli. Punkt widzenia, który bronimy, jest zresztą znany i dla wielu jasny.

O ile chodzi o tych malarzy, bardziej lub mniej wyraźnie nastawionych i szukających »ekspresji« postimpresjonistycznej, trzeba zauważyć, że faktycznie nie są oni dalecy od sposobu widzenia »obrazu« kubistycznie,

de wszystkim portrety oraz sceny religijne. Dzieła z dojrzałego okresu malarstwa artysty lokują się na pograniczu neoklasycyzmu i romantycznej wizji malarstwa. Zob.: http://en.wikipedia.org/wiki/Victor_Mottez, dostęp: 9 I 2015.

to znaczy jako »przedmiotu«, jako kreacji absolutnej i świadomej, w której gra architektoniczna form nie szuka bynajmniej wyrazu w podobieństwie mniej lub więcej wyraźnym do świata zewnętrznego. Chcą go mieć niezależnym od wszelkiej imitacji, urzeczywistnionymi środkami, jakie malarstwo pełnowartościowe i czyste stawia do dyspozycji artystów. Idą oni w kierunku koncepcji formy i przestrzeni, które coraz bardziej zbliżają się do świata poezji i metafizyki form i kolorów, odnalezionego od czasów impresjonistów, a otwierającego tak szerokie i tak bogate horyzonty, jakich może nigdy nie mieli artyści.

Nie chciałbym być źle zrozumianym, jakoby artyści przeszłości nie znali poezji i metafizyki. Sztuka zawsze była metafizyką i zawsze zawartością jej była poezja. Chcielibyśmy tylko stwierdzić, iż od czasów impresjonizmu objawiła się artystom nowa poezja natury i że wyczuli oni – w większej mierze niż antyczni – potrzebę zdania sobie z tego sprawy i zrozumienia jej wartości metafizycznej.

Nowe, czy też odmienione, »środki« wyrazu nadały współczesnemu malarstwu nowy wygląd, tak, że obrazy [Paula] Cezanne'a⁴³, [Henriego] Matisse'a lub [Pierre'a] Bonnard⁴⁴ nigdy nie będą uważane za obrazy Tyjcjana albo Tintoretta, mimo iż zawierają w swej strukturze istotne i niezmiennie wartości mistrzów weneckich. Jest to proste stwierdzenie, niezbyt dla wszystkich artystów naszych czasów wygodne; mam na myśli tych, co chcą być współczesnymi z zachowaniem wyglądu dzieł antycznych.

Takie kolizje i podobne dwuznaczności obce są tym polskim malarzom, autentycznie nowoczesnym – ciałem i duszą – każdy z nich według swoich możliwości.

⁴³ Ur. w 1839 r. w Aix-en-Provence, zm. tamże w 1906 r., malarz postimpresjonistyczny którego twórczość stanowi pomost pomiędzy impresjonizmem a kubizmem. W początkowej fazie twórczości najczęściej zawdzięczał współpracy z C. Pissarrem, dzięki któremu zbliżył się do impresjonizmu. Jego idee wywarły silny wpływ na sztukę XX w., a zwłaszcza na kubizm. M.in.: W. Juszcak, *op. cit.*, s. 219.

⁴⁴ Ur. w 1867 r. w Fontenay-aux-Roses, zm. w 1947 r. w Le Cannet. Był jednym z najwybitniejszych kolorystów XX wieku. W okresie istnienia grupy należał do Nabistów. Wywarł znaczny wpływ na sztukę polską w okresie dwudziestolecia międzywojennego. Zob.: http://www.encyclopedia.com/topic/Pierre_Bonnard.aspx, dostęp: 2 I 2015.

W tej atmosferze nowoczesności, powstałej w Polsce po odzyskaniu niepodległości – powrócą prędko – mamy nadzieję – ci nasi przyjaciele do ojczyzny, niosąc skarby nowych pojęć, niemniej jak bogactwo poglądów, powstałych z przeżyć ciężkich jak ich własne perypetie. Pełność i rzetelność jakie wkładają w swe dzieła są najlepszym zapewnieniem przyszłości, która ich oczekuje, na jaką zasługują, a życzymy im gorąco – najlepszego”⁴⁵.

Jan Wiktor Sienkiewicz

Gino Severini about Polish painting.

*70th anniversary of the exhibition of Polish painters-soldiers
in Rome in 1944 – summary*

The paper is an annotated scholarly edition of a text written by Gino Severini, painter and art critic, further augmented with some bibliographical footnotes. Severini's original essay constituted the preface to *Wystawa polskich malarzy żołnierzy (Exhibition of Polish painters-soldiers)*, the catalogue of an exhibition arranged in 1944 in Rome by The Department of Culture and Press of the Polish Army Corps. This publication, hitherto unnoticed in Polish literature, is an attempt at evaluation – despite the continuing war – of artistic works created by Poles in the period 1939–1944 and at establishing their relation to contemporary European art, in particular Italian and French. The Italian writer especially emphasizes strong affinities of pictures shown at the Roman exhibition, created by such artists as Roman Burdyło (fell in the battle of Monte Cassino), Józef Czapski, Adolf Glett, Stanisław Gliwa, Leopold Haar, Józef Jarema, Jan Marian Kościałkowski, Edward Matuszczak, Henryk Siedlanowski, Zygmunt Turkiewicz, Stanisław Westwalewicz, Tadeusz Wąs, and Janina Wolf-Bogucka, with the painterly experiences of French post-Impressionism.

⁴⁵ Nadzieja G. Severiniego, co do powrotu polskich artystów z 2 Korpusu do Polski, jak wiadomo, była płonna. Tylko nieliczni artyści plastycy – skupieni wokół generała W. Andersa zdecydowali się, po zakończeniu drugiej wojny światowej, na powrót do Polski, będącej w strefie wpływów Związku Radzieckiego. Zdecydowana większość z nich wyjechała pod koniec 1946 r. do Wielkiej Brytanii. Inni wybrali Argentynę, Kanadę i Stany Zjednoczone.